

form

nr 4 - 2000 s. 12 - 17, her gjengitt uten illustrasjoner

FOTOGRAFI

av
Øystein
Cruikshank

Fotografi
som
kunstnerisk
medium

Fotografi
som
dokumentasjon

Fotografiet har si historie fra begynnelsen av 1800-tallet, nærmere bestemt 1839. I de første årene var teknikken komplisert, tung og kostbar. Først rundt neste århundreskiftet ble teknikken vanlig og fikk større og større plass som kommunikasjonsmedium. Den fotografiske teknikken med å påvirke sølvbromid med lys (fotografi defineres gjerne som å male med lyset) var omtrent uforandret til den digitale bildet kom. Etter tusen-årskiftet har det digitale bildet overtatt større og større del av bruksområdene fra det tradisjonelle fotografiet. Fra det analoge bildet til et bilde som bare blir registrert som 0-er og 1-tall er det et stort sprang. I den påfølgende artikkelen vil jeg presentere fotografiets plass både som kunstnerisk uttryksmiddel og som teknikk i skolens visuelle fag.

Fotografiet ble et utbredt uttryksmedium i industrialismens barndom. Det er et produkt den kjemiske og teknologiske utprøvingen som er grunnlaget for industrialismen. Modernismen er nært knyttet til industrialiseringen. Modernismens start i kunsten kjennetegnes ved ei utvikling bort fra det figurative uttrykket, som hadde som ideal å avbilde virkeligheten så "virkelighetstro" som mulig (jfr klassisisme, romantikk, naturalisme og realisme), til mer abstraherte og nonfigurative uttryksformer. Ekspresjonistene henta mer inspirasjon fra såkalte "primitive" kulturer, enn industriens teknologiske framskritt. Et argument for å bryte med det "realistiske uttrykket" var nettopp at ingen kunne male mer virkelighetstro enn et fotografi. Ergo var fotografi ikke kunst. Kunst var det motsatte av fotografi. I kunsten kunne - og skulle - kunstneren subjektivt manipulere med virkemidler og innhold. Fotografiet var virkelighet og objektivt - i motsetning til kunsten, som var menneskeskapt/kunstig og subjektiv. Denne meget forenkla holdningen har hatt en plass i kunstkreter, spesielt i Norge. Det første fotografiet som ble antatt på Høstutstillingen var i 1971, Kåre Kivijarvies bilder Vandringer I, II og III. (se FORM 4- 2001 s 13) Helt fram til nå har fotografiet hatt problemer med å bli stuerent som kunstnerisk medium (jeg skiller mellom fotografi som skisseblokk og som eget kunstnerisk medium). Den første utdannelsen i fotografi på kunstskolene i Norge kom på Kunsthåndverkskolen i Bergen i 1990. Den samfunns- og kontekstorienterte konseptkunsten har endret denne situasjonen. Fotografi er blitt et dominerende kunstneriske medium for samtidens avantgardekunst. Og de som har arbeidet med digitale bilder, vil ikke benekte for at det lar seg gjøre å manipulere også foto - motiv og virkemidler lar seg utvikles ut fra kunstneren subjektive motivasjon i samme grad som maleri og skulptur.

Det er lett å være ironisk over konservatismen innenfor kunstverden - som ellers tar mål av seg å være nyskapende. Men mange fotografer har også andre intensjoner enn hva som er viktig på kunstarenaen. Blant fotografer har det alltid vært diskusjoner som stil og etikk. Hvor tro skal en være mot sitt motiv? Er det etisk riktig å manipulere et bilde? Er det uttrykk for dårlig fotografisk handverk å "mätte" manipulere det opprinnelige bildet?

Et fotografi vil - i likhet med det meste - være subjektivt. Det kan være relativt objektivt i forhold til sin indre kontekst. Men den ytre konteksten - valg av motiv - vil alltid være subjektivt bestemt av fotografen. Begrepene antropologisk fotografi og foto som dokumentasjon, er begreper som distanserer fotografiet fra et subjektivt, kunstnerisk medium, til et medium som skal være objektivt, til og med som vitenskapelig dokumentasjon. På et nivå kan det være en måte å være ærlig på. Ikke la bildeuttrykkene ta mål av seg til å være mer enn de er. På den andre siden vil en bli oppfattet som mer "objektiv" i en politisk diskusjon. Mange kunstnere bruker nettopp dette uttrykket som et virkemiddel for å styrke formidlingen av innholdet. Innenfor film er TV- dokumentasjon med forbehold i CNN's bruk av handholdt kamera som reportasjemedium blitt ei av dogmene for dogmeregissørene i Danmark, jfr von Triers filmer "Breaking the Waves", "Festen" osv. En av de mest kjente - og omstridte - kunstner og fotograf i dag, amerikaneren Andres Serrano, bruker samme dokumentariske virkemiddel i sine hardtslående bilder om rasisme, seksualitet, religion etc.

(se FORM s 14 og 15)

Land-Art og installasjonskunst er vanskelig beholde som annet enn ei forestilling. Uttrykkene lever kun et begrenset tidsrom. Prosessen med å flytte Marianne Heske's "Utløe fra Tafjord" fra Sunnmøre til Pompidou-senteret i Paris var like mye kunstverket, som "Utløa fra Tafjord" på Pompidou-senteret. Det samme med Andy Goldworthy's kunst. Snøskulpturene i "Touching North" hadde ikke sitt publikum på Grønland og Nordpolen. Kunsten ble både formidlet og bevart som fotografisk dokumentasjon.

Fotografi kommer av de to ordene foto som kommer av det greske ordet fos, som betyr lys og grafein som betyr å skrive. Men som har fått betydningen å trykke, jfr grafikk. Siste stavelen i fotogram kommer fra greske gramma - som betyr skriftegn.

Begrepet ble først brukt av den amerikanske fotografen Man Ray i 1920, og betyr å arbeide med fototeknikk uten bruk av kamera, dvs bare med et forstørrelsesapparat i mørkerommet. Istedenfor å legge en negativ i forstørrelsesapparatet som belyses på et fotopapir, legges gjenstander direkte på fotopapiret og belyses.

Med denne teknikken blir en ikke "bundet" av et motiv. Bildet må bygges opp helt fra grunnen av selvvalgte virkemidler, form og komposisjon.

Bauhauskolen ansatte eget professor i fotografi i 1923, bulgareren Laszlo Maholy-Nagy. I Maholy-Nagy's undervisning ble utprøving av produksjon av fotogrammer vesentlig. Å gå inn i materialet, på materialets egne premisser, var i Bauhaus-skolens modernistiske og formalistiske ånd. (se fotogram av Man Ray i FORM 4 - 2001)

Fotogram

Jeg har undervist en del i fotografi, både i lærerutdanningen og på mellom- og ungdomstrinnet i grunnskolen. Denne måten å tilegne seg fotografiet på er befriende for elever og studenter. En blir fortrolig med teknikken. Det er umulig å unngå å forstå hvordan den fotografiske teknikken fungerer. I et lukket automatkamera, hvor filmen blir innlevert for framkalling, vil motivet bestemme uttrykket, og ikke motsatt (som må være målet for de visuelle kunstfagene). Det er vanskelig å forklare blenderåpning og lukkerhastighet på et kamera, det er enklere med et forstørrelsesapparat i mørkerommet.

Det grafiske uttrykket blir reint og er motiverende for elevene. Elevene får kontroll over virkemidlene og det er nærliggende å eksperimentere. Eneste ulempen er at fotopapir koster penger.

Fotografiets glatte overflate hadde et fattig repertoar for overflate/tekstur, i forhold til det ekspressive maleriets mulighet for variasjon av penselstrøk og andre muligheter for manipulasjon av overflaten. Begrensningen er reell, selv om det finnes fotopapir av ulik hardhet. Fotopapir er fotoemulsjon/sølvbromid som er lagt på papir og lagret uten påvirkning av lys. Sølvbromid kan kjøpes i væskeform og i prinsippet smøres på hvilken som helst overflate. Dvs det er mulig å lage en positiv (bilde) ved å belyse en negativ på andre overflater enn papir. Dette gir mange muligheter for overflater og uttrykk. Foto-serigrafi er laget ved at fotoemulsjon bli smurt på silketrykk-nett og en negativ blir belyst på duken - som igjen er framkalt.

Men det er også mulighet å gå motsatt vei. Jeg gav en oppgave i 7. klasse i foto, som jeg kalte Tekstur. Elevene skulle gå rundt å lete etter og avbilde ulike overflater. Jeg fant dem ivrig opptatt av å studere vannet fra springen, gnistene fra smergelskive, maskene i strikkegensen osv. Det ble ikke bare en øvelse i fototeknikk og å forstå teksturbegrepet. Men også en øvelse i å oppsere og oppleve.

I likhet med andre visuelle medier kan elevene bli hengende for lenge med å etterstrebe bildeklisjèr. Oppgave med portrettfoto havner lett i denne grøfta. Gode portretter krever enten studieutstyr med muligheter for lyssetting og reine bakgrunner, eller et meget trent øye for fotografi.

Foto og tekstur

Diskusjonen om bildet som "sannhet" er ei nesten fraværende problemstilling i vår tid hvor det digitale bildet dominerer. Digitalt kamerautstyr både for stills- og bevegelig bilde er nesten blitt allemannseie. Ved hjelp av enkelt datautstyr kan bildene manipuleres i et vidt spekter. Det digitale bildet kan også, i motsetning til det analoge bildet, kopieres i det uendelige uten å tape kvaliteten. Informasjonen i lagringsmediet registreres bare som 0-er og 1-tall. Kopier vil ha samme informasjon. Problemet til nå har vært lagringskapasitet av informasjonen, dvs hvor god oppløsning bildet har. Men utvikling av stadig mindre chips gjør at kvaliteten på det digitale bildet nærmer seg fotografiet.

Vibeke Tandberg er en norsk kunstner, som via digital foto- og manipulerings-teknikk, har utfordret det etiske diskusjonen med å annonsere seg selv både i bryllupsannonser og andre digitalt konstruerte kontekster - med eget ansikt (se fotografier av Vibeke Tandberg i FORM 4 - 2001) men øvrige visuelle effekter

Det digitale bildet

hentet fra andre kulturelle kontekster. Demokratiseringen av dette bildemediet pga av overkommelige priser og dermed stor utbredelse, gir lærerne ei stor utfordring på ved å åpne for bruk av det for elever og studenter, men også være med på å gi de nødvendige etiske grenseoppganger. Noe blir regulert av opphavsrettigheter, mens andre grenseoppganger må gjøres av et etisk skjønn. Men dette må ikke hindre noen fra å bruke ny teknologi. M-74 skremte holdning til "bildeflommen" fra medierbilder har blitt erstattet med en aktiv bruk av bilder både for å bli kritisk, men også for å utvikle sine ferdigheter i bruk av visuelle virkemidler. Det digitale bildet er både en motiverende og effektiv måte for å lære å kommunisere med bilder.

I likhet med fotografiets plass på kunstarenaen, er fotografi nærmest fraværende i læreplanene for grunnskolen. Alle læreplanene for forming har i stor grad vært tilbakeskuende og vektlagt å ta vare på gammel håndverk og teknikk. Også den ekspressive og terapeutiske tradisjonen har vektlagt ekspressive materialer og teknikker. Jeg finner ikke fotografi nevnt i noen planer før L-97. Men her har foto en sentral plass for arbeid med bilde/todimensjonale uttrykk, spesielt i 8. klasse. Men også i 10. klasse. Fotografi har fått tilsvarende plass i lærebøkene som er utgitt i forbindelse med den nye læreplanen. For det gamle formingsfaget var det ikke lærebøker, men det fantes et instruktivt og grundig kompendium av lærer på formingslærerskolen på Notodden, Olav Hamar, med tittel *Fotografi*. Mange ungdomskoler har hatt mørkerom som har vært undervisningsrom for spesielt interesserte lærere. Heller ikke i de gamle husflidskolene og senere Studieretning for formgivingsfag, har foto hatt noen obligatorisk plass. Noen få videregående skoler har egne fotolinjer. På Studieretning for Medier- og kommunikasjonsfag har gitt det digitale bildet den dominerende plassen.

Jeg vil avslutte med ei historie som sier noe om fototeknikk som mål eller som kunstnerisk uttrykksmiddel :

Den kjente portrettfotografen, Arnold Newmann, møtte forfatteren Ernest Hemingway - som var en ivrig amatør fotograf. Som de fleste andre fotografer var Hemingway opptatt av fotoutstyr og teknikk. Hemingway spør tidlig i samtalen hvilke type kamera Newmann bruker. Arnold Newmann svarer ikke på spørsmålet, men stiller motspørsmålet: "Hvilke type skrivemaskin bruker du"?

Fotografi og læreplaner

(Øysten Cruikshank er doktorand ved Arkitekthøgskolen i Oslo og høyskolelektor ved Høgskolen i Tromsø, Avd. for Lærerutdanning)